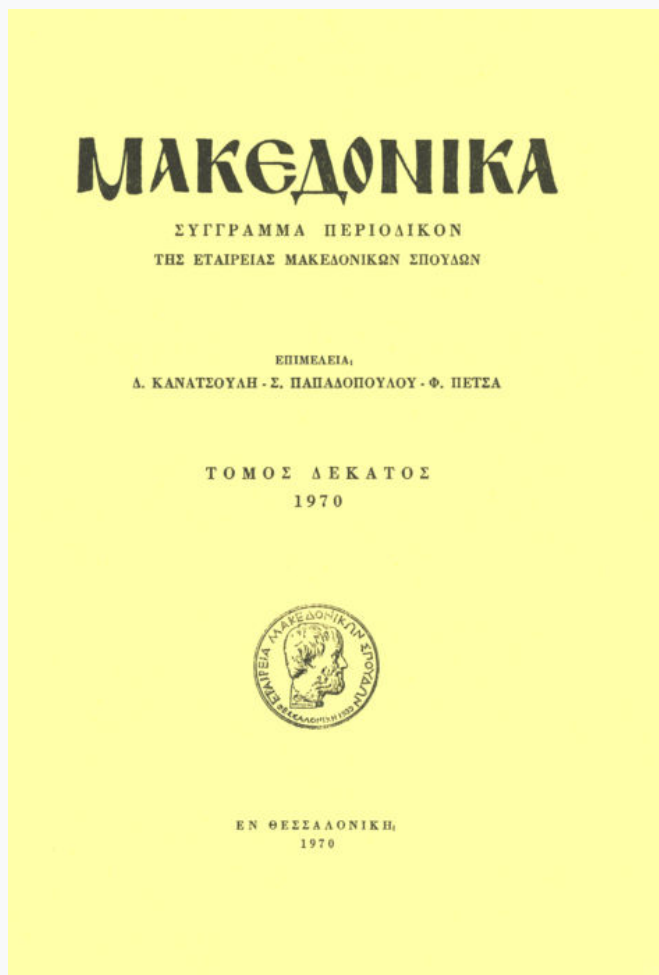

Μακεδονικά

Τόμ. 10, Αρ. 1 (1970)

Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ιστορία της Βεροίας (της πόλεως και της περιοχής). Τόμος Β' (Βυζαντινοί χρόνοι)

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.792](https://doi.org/10.12681/makedonika.792)

Copyright © 2015, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (2015). Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ιστορία της Βεροίας (της πόλεως και της περιοχής). Τόμος Β' (Βυζαντινοί χρόνοι). *Μακεδονικά*, 10(1), 303–308. <https://doi.org/10.12681/makedonika.792>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ἱστορία τῆς Βεροίας (τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς). Τόμος Β'. (Βυζαντινοὶ χρόνοι), Θεσσαλονίκη 1970. (Τύποις Ν. Νικολαΐδη. Θεσσαλονίκη). Σελ. η' + 200. Πίνακες 4. Εἰκόνες 5. Χάρται 2.

Εἰς τὸν Ε' τόμον τῶν Μακεδονικῶν (1962), σ. 495-499, εἶχομεν παρουσιάσει τὸν Α' τόμον τῆς Ἱστορίας τῆς Βεροίας τοῦ δικηγόρου καὶ ἱστοριοδίφου κ. Γ. Χ. Χιονίδη. Νῦν ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητὴς ἐδημοσίευσεν τὸν Β' τόμον τῆς Ἱστορίας τῆς Βεροίας, τὸν καλύπτοντα τὴν βυζαντινὴν περίοδον τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως, μέχρι δηλονότι τῆς ὁριστικῆς καταλήψεως τῆς Βεροίας ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν λεγομένων τοῦ συγγραφέως εἰς τὸν Πρόλογον τοῦ Β' τούτου τόμου διαφαίνεται ἡδη ὅτι πρέπει νὰ ἀναμένωμεν καὶ Γ' τόμον τοῦ ἔργου, καλύπτοντα τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Τοῦτο ὑπόσχεται πλέον ὁ συγγραφεὺς ρητῶς εἰς τὸ τέλος τῆς Εἰσαγωγῆς (σ. 4).

Ὁ ὑπὸ παρουσίαν ἐνταῦθα Β' οὗτος τόμος διαιρεῖται εἰς τρία μεγάλα μέρη: Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐκτίθενται τὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ γεγονότα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος μέχρι τῆς ὁριστικῆς καταλήψεως τῆς Βεροίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὀλίγον δηλαδὴ πρὸ τοῦ 1430 ἢ τὸ ἀργότερον τὸ 1430 κατὰ τὸν συγγρ. Εἰς τὸ δεῦτερον μέρος ἐκτίθενται ἡ διοικήσις καὶ ἡ κοινωνία, ἡ οἰκονομία, ἡ τοπογραφία καὶ ἡ προσωπογραφία τῆς Βεροίας κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον ταύτην. Τὸ τρίτον, τέλος, μέρος περιέχει τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως. Ἐπονται πίνακες βραχυγραφιδῶν, βιβλιογραφίας, κυρίων ὀνομάτων, παροραμάτων, ὁκτὼ εἰκόνες εἰς τρεῖς πίνακας καὶ δύο χάρται (σκαρίφημα τῆς πόλεως καὶ τοπογραφικὸς χάρτης τῆς περιοχῆς).

Ἀναλυτικώτερον, τὸ πρῶτον μέγα μέρος ὑποδιαιρεῖται εἰς τέσσαρα μικρότερα: Α. *Ἡ Βέροια ἕως καὶ τὸν 10ον αἰῶνα*. Β. *Ἀπὸ τὸν 11ον αἰῶνα ἕως καὶ τὴν Φραγκοκρατίαν*. Γ. *13ος καὶ 14ος αἰών*. Δ. *Αἱ ἀλώσεις τῆς Βεροίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους*.

Τὸ δεῦτερον μέγα μέρος ὑποδιαιρεῖται ἐπίσης εἰς τέσσαρα μικρότερα: Α. *Ἡ διοίκησις καὶ ἡ κοινωνία τῆς Βεροίας*. Β. *Οἰκονομία τῆς περιοχῆς*. Γ. *Ἡ σύνθεσις καὶ αἱ μετακινήσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βεροίας*. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Σελτζούκου Ἰζ'εδὴν Καϊκαὺς τοῦ Β'. *Προσωπογραφία*. Δ. *Τοπογραφία τῆς Βεροίας*. Τὸ τρίτον, τέλος, μέγα μέρος ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία μικρότερα μέρη: Α. *Ἡ ἐπισκοπὴ καὶ ἡ μητρόπολις Βεροίας*. Β. *Ἄγιοι καὶ Ὅσιοι*. Γ. *Μοναστήρια καὶ ἐκκλησίαι τῆς περιοχῆς Βεροίας*.

Ἡ σύντομος αὕτη ἐπισκόπησις τῶν περιεχομένων τοῦ ἔργου, ἐκτὸς τῆς κατατοπίσεως τοῦ ἀναγνώστου, σκοπὸν ἔχει καὶ νὰ δείξῃ ὅτι ὁ συγγρ. ἐξήντησεν σχεδὸν τὴν ὕλην του καὶ συνεκέντρωσε σχεδὸν πᾶν ὅ, τι ἦτο δυνατόν νὰ συγκεντρωθῇ ἐκ τῶν πηγῶν περὶ τῆς πόλεως διὰ τὴν βυζαντινὴν αὐτῆς ἱστορίαν. Ὅλίγα πράγματα τῇ ὄντι ἐλλείπουσι καὶ ταῦτα τῶν τρόπων τινὰ ἐν παραρτήματι τοῦ ἔργου, ὅπως π.χ. ὅσα ἡδύνατον νὰ συγκεντρωθῶν περὶ τῆς βυζαντινῆς τέχνης εἰς τὴν πόλιν (πληροφορίαι πηγῶν, ἀνασκαφικοὶ χώροι καὶ εἰρήματα, σωζόμενα μνημεῖα, ἐπιγραφαὶ κ.τ.τ.) ἢ περὶ λαογραφικῶν στοιχείων ἐπιβιωσάντων ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς (ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ οἰκίδων, ἐνδυμασίαι, σκευή, ἡθη καὶ ἔθιμα, ἄσματα, παραδόσεις κ.τ.τ.). Εἶναι ὁμως πιθανόν ὅτι ἡμεῖς προτρέχομεν καὶ ὁ συγγρ. σκοπεῖ νὰ προσθήσῃ ταῦτα εἰς τὸ τέλος τοῦ ὅλου ἔργου, ὁλοκληρουμένου διὰ τοῦ τρίτου τόμου.

Πρὶν νὰ εἰσελθῶμεν νῦν εἰς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις, σημειοῦμεν εὐχαρίστως ὅτι ὁ συγγρ. φιλοτίμως καὶ εὐσυνειδήτως ἀπέφυγε τὴν φορὰν ταύτην κατὰ τὸ εἰς αὐτὸν δυνατόν τὰ ὑποδειχθέντα σφάλματα τοῦ Α' τόμου (Μακεδονικά, τ. Ε' (1962), σ. 497) καὶ παρουσία-σεν ἔργον πολὺ κριτικώτερον. Πρὸς τοῦτο δὲν ἀντιφάσκουν αἱ κατωτέρω παρατηρήσεις, ἐπὶ ἱστορικῶν τινῶν ἀσαφειῶν ἢ ἀνακριβειῶν τοῦ συγγρ., αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται πρῶτον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι οὗτος ἔχων νομικὰς σπουδὰς καὶ ἐπαγγελματικὴν ἀπασχόλησιν ἐκπρο-θέσμως καὶ παρέργως εἰσέρχεται εἰς εἰδικὰ καὶ ἀντιλεγόμενα ἱστορικὰ ζητήματα, καὶ δεύ-τερον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι οὗτος δίδων τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν Βέ-ροϊαν γεγονότων ἀναγκάζεται νὰ προβάλῃ εἰς περιληπτικὰς ἱστορικὰς διαπιστώσεις προσπαθὼν νὰ εἴπῃ δι' ὀλίγων ὅσα δυσκόλως θὰ ἐλέγοντο διὰ πολλῶν. Οὕτω π.χ. εὐθὺς εἰς τὴν ἀρχὴν (σ. 7) ἡ συντομία τῆς ἐκφράσεως ὠδήγησεν εἰς δύο ἱστορικὰς ἀνακριβεῖς διατυπώσεις:

1) *Μετ' ὀλίγων τὴν διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀνέλαβεν ὁ Θεοδοῖσιος Α' ὁ Μέγας (379), ὁ ὁποῖος ἐτήρησε φιλογοτθικὴν πολιτικὴν, κατορθώσας οὕτω νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰς γοτθικὰς ἐπιδρομὰς.* Ὁ Θεοδοῖσιος, ὡς γνωστὸν, ἐνίκησε πρῶτον ἐπανειλημμένως τοὺς Γότθους καὶ κατόπιν προήλθεν εἰς συμφωνίαν μετ' αὐτῶν. Δὲν κατάρθρωσε λοιπὸν «οὕτω», διὰ τῆς φιλογοτθικῆς του δηλαδὴ πολιτικῆς, νὰ τοὺς ἀναχαιτίσῃ, ἀλλὰ ἡ πο-λιτικὴ του αὕτη ἐφηρμόσθη ἐπὶ ἡττηθέντων καὶ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ μέλλον.

2) *Τελικῶς ὁ ἰκανὸς στρατηγὸς τῆς Δύσεως Στιλίων ἠνάγκασε τοὺς Γότ-θους τοῦ Ἀλαρίχου δηλονότι νὰ στραφῶν πρὸς ἀνατολὰς.* Ἡ τελικὴ στροφὴ τῶν Βη-σιγότθων τοῦ Ἀλαρίχου δὲν ἐγένετο βεβαίως πρὸς ἀνατολὰς, ἀλλὰ πρὸς δυσμὰς, μέχρις ὅτου οὗτοι κατέληξαν διὰ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν Ἰσπανίαν, καὶ ἡ ἱστορία αὐτῶν εἶναι πολὺ μακρὰ διὰ νὰ δύναιται νὰ διατυπωθῇ μὲ μίαν μόνον φράσιν.

Τὸ χειρότερον ὁμῶς λέγεται περαιτέρω (σ. 9):

3) *...ἀλλὰ μετὰ ὀλίγον ἐνεφανίσθη νέος ἐπιδρομέυς, οἱ Βουλγαροί, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν-ται ὑπολείμματα τῶν Οὐννων.* «Μετ' ὀλίγων» ἐννοεῖται τοῦ ἔτους 488 ἐπὶ Ζήνωνος (βλ. σ. 8). Οἱ Βουλγαροὶ ἐμφανίζονται λοιπὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τὸσον ἔνωρίς καὶ εἶναι ὑπολείμματα τῶν Οὐννων! Ὀλόκληρος δηλαδὴ ἡ ἀστήρικτος βουλγαρικὴ θεωρία περὶ «Πρωτοβουλγάρων»!

Προχωροῦμεν εἰς ἄλλας ἀβλαβεστέρας ἀνακριβείας καὶ παραλείψεις:

4) Εἰς τὴν σ. 20 λέγεται: *...οἱ Ἀραβες πειραταί, οἱ γνωστοὶ Σαρακηνοί, οἱ ὁποῖοι κατέστησαν κατὰ τὸ ἔτος 823 τὴν Κρήτην κέντρον τοῦ ἰδιορρέθιμου «κράτους» των, τὸ ὁποῖον ἐπεξετάθη εἰς τὴν Σικελίαν.* Οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν, ὡς γνωστὸν, οἱ ἐξ Ἰσπανίας ἐκδιωχθέντες καὶ μετὰ περιπλάνησιν εἰς Αἴγυπτον τὴν Κρήτην ἐν τέλει καταλαβόντες Ἀραβες πρὸς τοὺς ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς βορείου Ἀφρικῆς κατόπιν στασιαστικῆς προδο-σίας προσκληθέντας καὶ μέρος τῆς Σικελίας καταλαβόντας Ἀγλαβίτας Ἀραβας. Οἱ Σα-ρακηνοὶ τῆς Κρήτης οὐδέποτε ἐπεξετάθησαν εἰς Σικελίαν. Ἀπροσεξία τοῦ συγγρ. ἢ ἀγνοία πολὺ γνωστῶν ἱστορικῶν γεγονότων; Ἐπὶ πλέον πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν σημ. 2 τῆς αὐτῆς σ. 20 ἠγνοήθη ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 904 ἡ εἰδικὴ ἐργασία τοῦ A. S t r u c k, Die Eroberung Thessalonikes durch die Sarazenen im Jahre 904, εἰς Byzantinische Zeitschrift 14 (1905), σ. 355 κ.ε.

5) Εἰς τὴν σ. 24, σημ. 3 πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι μὲ τοὺς Κουμάνους ἡσχολήθη κατὰ διεξοδικὸν καὶ βασικὸν τρόπον ὁ D. R a s o v s k i j, Kumanen. Εἰς τὸ Seminarium Kon-dakonianum 7 (1935), σ. 245 κ.ε.—8 (1936), σ. 1661 κ.ε.—9 (1937), σ. 71 κ.ε.—10 (1940), σ. 155 κ.ε.

6) Εἰς τὴν σ. 27 λέγεται: *...ὅπῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πέτρου καὶ Ἀσάν, ἀμφισβητου-μένης βουλγαρικῆς καταγωγῆς.* Τὸ ὁρθὸν εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα Ἀσάν εἶναι Κουμανικὸν καὶ οἱ Ἀσάν εἶναι Βουλγαρο-Κουμάνοι. Βλ. περὶ τούτου G. O s t r o g o r s k y, Geschichte

des Byzantinischen Staates, 2a έκδ., München 1952, σ. 321. σημ. 5. Γαλλ. έκδ., Paris 1956, σ. 427, σημ. 1.

7) Εἰς τὴν σ. 62 καὶ εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τῶν χριστιανικῶν χρονολογιῶν τῆς β' καὶ γ' ἐνθυμήσεως πρέπει νὰ ἀφαιρηθῇ ἀπὸ τὸ κοσμογονικὸν ἔτος ὁ ἀριθμὸς 5508, διότι ὁ μὴν εἶναι Μάιος, καὶ ὄχι 5509. Τότε μόνον τὸ χριστιανικὸν ἔτος εἶναι 1387.

Τὰ ὅλγια ταῦτα ἀρκοῦν διὰ νὰ δείξουν πόσας γνώσεις ἱστορίας ἀπαιτεῖ καὶ πόσην προσοχὴν κατὰ τὴν διατύπωσιν χρειάζεται ἡ σύντομος ἐκθεσις τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν συγκεκριμένα ἱστορικὰ γεγονότα. Ὁ συγγρ. ὡς μὴ εἰδικὸς ἱστορικὸς ἐμφανίζει, ὡς διεπιστώθη ἀνωτέρω, τὴν ἀδυναμίαν ταύτην εἰς τὸ πρῶτον μέγα μέρος, τὸ κυρίως ἱστορικόν, τοῦ ἔργου του καὶ ἡ βιβλιοκρισία, παρὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἐκ τῆς κοπιώδους καὶ ἀφθόνου ἀναδιφήσεως τῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῆς εὐρείας μελέτης τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ὑπὸ τοῦ συγγρ., δὲν δύναται νὰ παρασιωπήσῃ τὴν καταφανῆ ἀδυναμίαν του, νὰ ἐκθέτῃ ὀρθῶς τὰ ἱστορικὰ πλαίσια τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρουν τὸ θέμα αὐτοῦ.

Εἰς τὸ δεύτερον τώρα μέγα μέρος τοῦ ἔργου, ὅπου ἐξετάζεται ἡ διοίκησις καὶ ἡ κοινωνία, ἡ οἰκονομία, ἡ τοπογραφία καὶ τέλος ἡ προσωπογραφία τῆς Βεροίας, ἡ φιλόπονος ἔρευνα τοῦ συγγρ. ἀπέδωκε διὰ τὴν ἰδιαίτεράν ἱστορίαν τῆς πόλεως τοὺς πλουσιωτέρους καρπούς. Τὰ ἐπὶ μέρους περιεχόμενα ἐκάστης τῶν ὑποδιαίρεσεων τοῦ δευτέρου τούτου μέρους τοῦ ἔργου δίδουν εἰκόνα τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐρεῦνης τοῦ συγγρ. καὶ διὰ τοῦτο θὰ τὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα. Οὕτως:

Εἰς τὴν ὑποδιαίρεσιν Α (ἡ διοίκησις καὶ ἡ κοινωνία τῆς Βεροίας) ἐξετάζονται τὰ ἑξῆς ζητήματα: 1. *Τὸ θέμα τῆς Βεροίας*, ὅλαι δηλαδὴ αἱ διοικητικαὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν Βέροian καὶ τὴν περιοχὴν τῆς ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ διὰ τῆς φραγκοκρατίας καὶ σερβοκρατίας μέχρι τῆς τουρκοκρατίας. 2. *Τὸ Χαρτολογεῖον (sic) τῆς Δοβροχουβίστας* τοῦ ὁμώνυμου κεφαλοχώριον δηλαδὴ μετὰ τῶν περὶ αὐτὸ χωρίων καὶ ἀγροκτημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν χωριστὴν στρατιωτικὴν, διοικητικὴν καὶ οἰκονομικὴν περιοχὴν, μικροτέραν τοῦ θέματος καὶ ἀναφερομένην συνήθως μετ' αὐτοῦ. (Ἡ ταῦτις τοῦ κεφαλοχωρίου Δοβροχουβίστα πρὸς τὸ πρὸ τοῦ 1822 ὑπάρχον καὶ 5-7 χιλιόμετρα ΒΔ τῆς Βεροίας κείμενον χωρίον Δοβρά ὑπὸ τοῦ συγγρ. φαίνεται λίαν πιθανή). 3. *Διοικηταὶ τοῦ θέματος Βεροίας*. Ὅκτὼ δηλαδὴ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰς πηγὰς ὡς διοικήσαντα τὴν Βέροian, καὶ ὅσα περὶ αὐτῶν εἶναι γνωστά. 4. *Αὐτοδιοικήσεις καὶ κοινωνικὴ διάθρῃσις τῆς πόλεως*. Οἱ ἄρχοντες δηλαδὴ, οἱ ἄριστοι καὶ ὁ δήμος, μετὰ τοῦ ὁποίου συνέπρῃταν καὶ ὁ κλῆρος.

Εἰς τὴν ὑποδιαίρεσιν Β (ἡ οἰκονομία τῆς περιοχῆς) ἐξετάζονται τὰ ἑξῆς ζητήματα: 1. *Γενικαὶ παρατηρήσεις*, τούτέστιν παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐδαφολογικῆς διαμορφώσεως τῆς περιοχῆς Βεροίας καὶ ἐπὶ τῶν ἐπιπτώσεων τῆς διαμορφώσεως ταύτης ἐπὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ τόπου. 2. *Ἡ γεωργία, τὰ ἀγροκτήματα (ζεγγηλατεία) καὶ τὰ χωρία*. Ἐπὶ τὴν οἰκονομικὴν ζεγγηλατεία, ῥητῶς ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἔγγραφα τῶν μονῶν κυρίας τοῦ Ἀθῶ, καὶ ἐννέα τεκμαιρόμενα ζεγγηλατεία ἢ χωρία τῆς περιοχῆς Βεροίας. 3. *Τὰ παραγόμενα προϊόντα καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς Βεροίας*. 4. *Ἡ βιοτεχνία*. 5. *Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ ἐβραϊκὴ παροικία*.

Εἰς τὴν ὑποδιαίρεσιν Γ ἐξετάζονται: 1. *Ἡ σύνθεσις καὶ αἱ μετακινήσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βεροίας*. 2. *Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Καϊκαῦς, Β'*. 3. *Συμβολὴ εἰς τὴν προσωπογραφίαν τῆς Βεροίας* (ὄχι εἰς τὴν τοπογραφίαν, ὡς κατὰ λάθος λέγεται εἰς τὸν Πίνακα περιεχομένων, σ. ζ'). Ἐξήκοντα δηλονότι ὀνόματα βυζαντινῶν προσώπων, ἀναφερομένων εἰς τὰς πηγὰς ὡς κατοικοῦν Βεροίας, καὶ ὅσα περὶ αὐτῶν καθίστανται γνωστά.

Τέλος, εἰς τὴν ὑποδιαίρεσιν Δ (τοπογραφία τῆς Βεροίας) ἐξετάζονται: 1. *Αἱ συνοικίαι, τοποθεσίαι καὶ ποταμοὶ τῆς πόλεως*. 2. *Τὰ τεῖχη καὶ αἱ ἀκροπόλεις τῆς Βεροίας*.

Ὅλιγαι παρατηρήσεις νῦν ἐπὶ τοῦ Β' τούτου μέρους τοῦ ἔργου δὲν μειώνουν τὴν ἀξίαν τῶν ἐρευνητικῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ: Οὕτω:

1) Εἰς τὰς σελ. 81 καὶ 82 τὸ Χαρτουλαράτων τῆς Δοβροχουβίστης ἀναγράφεται ἐπαινελημμένως ὡς «χαρτολουργάτων», ἐπεὶ οὕτως ἀναγράφεται (προφανῶς ἐκ παλαιότερας ἢ ἐκ νεωτέρας παραναγνώσεως) εἰς Tafel-Thomas, σ. 493 (βλ. κρινόμενον ἔργον, σ. 82, σημ. 3). Ἀλλὰ εἶναι χαρτουλάριος-χαρτουλαράτων, ὅχι χαρτολούριος-χαρτολουργάτων, καὶ εἰς τὰ λατινικά chartularatum, ὅχι chartuluratum.

2) Εἰς τὴν σ. 139, σημ. 1, ἀδίκως τίθεται ἐν ἀμφιβολῇ ἡ ἐλικρίνεια τῆς πληροφορίας, ὅτι «Πότοκος εἶναι ροὴ ὕδατος, λεγομένη καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν Βεροίων Ποτόκν». Δὲν θὰ ἀνεγράφτο ἡ πληροφορία, ἐὰν δὲν εἶχε δοθῇ, καὶ «Ποτόκν», ὡς ροὴ ὕδατος ὑπάρχει καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς σημειοῦται αὐτόθι, σημ. 2.

3) Εἰς τὴν σ. 143 λέγεται: «Δὲν ἔχομεν εἰδήσεις, ἐὰν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, τοῦ Ἀναστασίου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διηυρύνθησαν ἢ ἐνισχύθησαν τὰ τεῖχη τῆς Βεροίας...». Ἐχομεν ὁμῶς ἔμμεσον εἶδησιν, ὅτι ἡ Βέροια ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦλάχιστον ἦτο καλῶς ὠχυρωμένη: Ὁ Προκόπιος δὲν ἀναφέρει τὴν Βέροϊαν τῆς Μακεδονίας μεταξὺ τῶν ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γενομένων ὀχυρώσεων. Ἀναφέρει μόνον τὴν Βερὸν, Stara Zagora, τῆς Βουλγαρίας σήμερον: Προκοπίου, Περὶ κτισμ. IV, II, 19: *Φιλιππουπόλεις τε καὶ Βεροίας*. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ Βέροια τῆς Μακεδονίας ἐπὶ Ἰουστινιανῷ ἦτο ἤδη καλῶς ὠχυρωμένη, ἄλλως θὰ τὴν ἀνέφερον ὁ Προκόπιος.

4) Εἰς τὴν σ. 144 λέγεται: 1 ὁ συγγρ. κακῶς ἠγνόησε τὴν πηγὴν του (Καντακουζηνοῦ, 111, 120-121). Δὲν ὑπῆρξαν «δύο σειραὶ τεχνῶν», οὔτε ὁ Δουσάν κατεσκεύασε «πέραν τοῦ κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους ὑφισταμένου τείχους... ἄλλο, δεύτερον τεῖχος, κατεδαφίσας μέρος τῆς πόλεως καὶ τοῦ προηγούμενου». Εἰς τί θὰ ἐχρησίμευεν ἡ κατεδάφισις μέρους τῆς πόλεως, ἐὰν τὸ νέον τεῖχος τοῦ Δουσάν εὐρίσκετο «πέραν» τοῦ ὑφισταμένου τείχους καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν; Ἀλλὰ πράγματα λέγει ὁ Καντακουζηνός: Ὁ Δουσάν διεχώρισε μὲγα μέρος τῆς ἐκτάσεως τῆς πόλεως (*μέρος... οὐκ ὅλγον τοῦ περιβάλλοντος τῆς πρώτης πόλεως ἀποτεμόμενος*) καὶ ἐκτίσεν ἐγκαρσίως τεῖχος ἐντὸς τῆς πόλεως ἀπ' ἄρκου εἰς ἄρκον, κατεδαφίζων τὰς οἰκίας, τὰς ὁποίας τὸ ἐγκάρσιον τοῦτο τεῖχος συνήντηα κατὰ τὴν διαδρομὴν του (*διετείχιζεν ἐπὶ τὰ ἐνδον τὰς οἰκίας καθαιρῶν*). Οὕτως ἡ πόλις διηρέθη εἰς τρεῖς τομεῖς, ἀκρόπολιν καὶ δύο ἄνισα τμήματα πόλεως, χωριζόμενα μεταξὺ τῶν διὰ τοῦ ἐγκαρσίου ἐσωτερικοῦ τείχους. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐντὸς τῆς πόλεως ἐγκάρσιον τοῦτο τεῖχος εἶχε πάχος ὅσον καὶ οἱ πύργοι του (*πύργους ἀνίστη... τῶν κατὰ τὰ μεσοπύργια τεχνῶν πάχος σύμμετρον ἔχόντων*) καὶ διπλᾶς ἐπάλξεις ἐστραμμένas πρὸς ἀμφοτέρas τὰς πλευράς του, (*διπλᾶς ἐποίει τὰς ἐπάλξεις*) ἐὰν παρίστατο ἀνάγκη, εἰσελθόντος τοῦ ἐχθροῦ ἐντὸς τῆς πόλεως, νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς ἐκ τῶν τομέων (*εἰ δέοιτο ἀπ' ἐτέρου ἵεναι*), θὰ ἦτο δυνάτὴ ἡ ἄμυνα ἐκ τοῦ ἄλλου τομέως (*ἐξ ἐτέρου ὁρδὴν εἶη ἡ διεξαγωγή, ἐνν. τοῦ πολέμου*) καὶ ἐὰν ἀκόμη κατελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἡ ἀκρόπολις, δὲν θὰ περιεῖρχετο ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως μεταξὺ δύο ἐπιτιθεμένων ἐχθρῶν, ἀπὸ τὴν ἀκρόπολιν δηλονότι καὶ ἀπὸ τὰ ἐκτὸς τῆς πόλεως, (*κἄν συμβεῖη τὴν ἀκρόπολιν ἄλῃαν, μηδὲν παραβλάπτουσι οἱ φύλακες ὁμοίως ἀπὸ τῶν ἔξω καὶ τῶν ἐνδον πολεμίων*). Τὸ χωρίον τοῦ Καντακουζηνοῦ εἶναι σημαντικὸν τόσον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν τεχνῶν τῆς Βεροίας, ὅσον καὶ διὰ τὴν ὀχυρωματικὴν τέχνην τῆς ἐποχῆς καὶ εἶναι κρίμα ὅτι τὸ παρενόησεν ὁ συγγρ.

Παρ' ὅλον τοῦτο καὶ παρὰ τὰ ἀνωτέρω μικρότερα desiderata τὸ δεύτερον τοῦτο μέγα μέρος τοῦ ἔργου μὲ τὸ πληθὺς τῶν συγκεντρωθεῖσων πληροφοριῶν, τὴν κριτικὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐνημερωμένην βιβλιογραφίαν του δίδει ἀρκετὰ ζωηρὰν εἰκόνα τῆς βυζαντινῆς ζωῆς τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς τῆς καὶ ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸν πυρῆνα τοῦ ὅλου ἔργου. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὁ συγγρ. προσέφερε πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα.

Τὸ τρίτον, τέλος, μέρος τοῦ ἔργου περιέχει, ὡς εἶδομεν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Βεροίας καὶ ἐξετάζει 1. τὴν ἐπισκοπὴν καὶ μητρόπολιν, 2. τοὺς ἀγίους καὶ ὁσίους καὶ 3. τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς Βεροίας.

Με τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Βεροίας ἡσχολήθη καὶ ἄλλοτε εἰς ἰδιαίτεραν μελέτην τοῦ ὁ συγγρ. Βλ. Γ. Γ. Ὁ ρ γ ο υ Χ. Χ. Ἰ ο ν ἰ δ η, Σύντομη ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν περιοχὴ τῆς Βεροίας. (I. 'Επίσκοποι καὶ μητροπολίτες. II. 'Αγιοὶ καὶ ἑακουστοὶ κληρικοί. III. Μοναστήρια. IV. 'Εκκλησίες). Βέροια 1961. Βλ. καὶ βιβλιοκρισίαν τῆς μελέτης ὑπὸ Γ. Γ. Θ ε ρ α ρ ἰ δ ο υ εἰς «Μακεδονικά», τ. 5 (1962), σ. 498-499. Ἡ μελέτη ὅμως ἐκείνη, ἔχουσα ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα, ἄνευ ἀναγραφῆς πηγῶν, εἶχεν, ὡς καὶ ὁ τίτλος αὐτῆς δεικνύει, μεγαλύτεραν ἐπιφάνειαν ὕλης, ἄνευ βεβαίως ἐρευνητικοῦ βάθους, ἐπισκοποῦσα τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν Βεροίας ἀπὸ τοῦ 50 μ.Χ. μέχρι σήμερον καὶ μὴ ἔχουσα πολλὰς ἀξιώσεις ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Τὸ τρίτον ὅμως τοῦτο μέρος τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου, ἔχον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα μετὰ ἀναγραφῆς πηγῶν καὶ βιβλιογραφίας, παρουσιάζει μικροτέραν ἐπιφάνειαν ὕλης, περιοριζόμενον εἰς τὴν βυζαντινὴν κυρίως ἐποχὴν, καὶ ἐρευνητικὸν βάθος μετὰ ἀξιώσεων ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

Οὗτος εἰς τοῦ τρίτου τούτου μέρους τὴν πρώτην ὑποδιείρεσιν (Α. Ἡ ἐπισκοπὴ καὶ ἡ μητρόπολις Βεροίας) ἐξετάζονται τὰ ἐξῆς τέσσαρα θέματα: 1. *Ἡ ἐπισκοπὴ Βεροίας*. Ἡ πρώτη δηλαδὴ μνεία τῆς Βεροίας ὡς ἐπισκοπῆς ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ καὶ ἡ περαιτέρω τύχη αὐτῆς ἐπὶ Βουλγαροκτονίου, ἐπὶ φραγκοκρατίας καὶ ἐπὶ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου μέχρι τῆς ἐμφανισεώς της ὡς μητροπόλεως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος. 2. *Ἡ προαγωγή εἰς μητρόπολιν καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἀρχιερέως*. Πότε δηλονότι ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ἡ Βέροια ὡς μητρόπολις (ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β') καὶ ποῖος ἦτο ἀρχικῶς καὶ μετέπειτα ὁ τίτλος τοῦ μητροπολίτου αὐτῆς. 3. *Αἱ γειτονικαὶ ἐπισκοπαὶ τῆς Δρογγοβιτίας, τῆς Καμπανίας καὶ τοῦ Κίτρου*. Ἡ περιφέρεια τῆς ἐπισκοπῆς-μητροπόλεως Βεροίας. Ἱστορία δηλαδὴ τοῦ βυζαντινοῦ βίου καὶ τῶν σχέσεών των πρὸς τὴν Βέροian τῶν γειτονικῶν πρὸς αὐτὴν ἐπισκοπῶν, δύο τῶν ὁποίων (τῶν δύο πρῶτων) ἐπὶ ἀνάμνησιν διασφύζει τὸ ὄνομα τῶν χωρίων Ἐπισκοπὴ-Ναούσης καὶ Ἐπισκοπὴ-Βεροίας, ὡς καὶ ἄλλα λείψανα. 4. *Ἐπισκοπικὸς κατάλογος* δέκα ὀκτῶ δηλαδὴ πρόσωπα ἱερωμένων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν πηγῶν διετέλεσαν ἐπίσκοποι καὶ μητροπολίται Βεροίας ἀπὸ τοῦ 61-1410 μ.Χ.

Εἰς τὴν δευτέραν ὑποδιείρεσιν (Β. Ἄγιοι καὶ Ὅσιοι) πρόκειται κυρίως διὰ τὴν Ἀγίαν Ἰερουσαλὴμ, ζήσασαν καὶ μαρτυρήσασαν ἐν Βεροίᾳ κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα, καὶ διὰ τὸν Ὅσιον Ἀντώνιον τὸν Νέον, τὸν ἐκ Βεροίας, ζήσαντα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μονῆς Προδρόμου τοῦ Ἀλιάκμονος μετὰ τὸ 9ου καὶ 15ου αἰῶνος, ἐνθ' οἱ ἄλλοι (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ Ὅσιος Ἀθανάσιος ὁ Νέος τῶν Μετεώρων) ἔζησαν μόνον διαπείρα τινὰ χρόνον εἰς τὴν Βέροian καὶ τὴν περιοχὴν της.

Εἰς τὴν τρίτην ὑποδιείρεσιν (Γ. Μοναστήρια καὶ ἐκκλησίαι τῆς περιοχῆς Βεροίας) γίνονται 1. *Γενικαὶ παρατηρήσεις* ἐπὶ τῶν λόγων τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἄλλοτε καὶ νῦν ὑπαρχουσῶν ἐκκλησιῶν ἐντός μικρᾶς σχετικῶς πόλεως, ὡς ἡ Βέροια, καὶ ἐπὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς σημασίας αὐτῶν διὰ τὴν τοπογραφικὴν μελέτην τῆς βυζαντινῆς Βεροίας. Ἐπειτα ἐξετάζονται: 2. *Αἱ σωζόμεναι ἐντός τῆς Βεροίας βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι καὶ μοναί*. Δώδεκα δηλονότι βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς πόλεως, ἡ θέσις των, ἡ ἱστορία των καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς εὐρήματα. 3. *Αἱ βυζαντινὰ καὶ ἐκκλησίαι, αἱ καταστραφεῖσαι κυρίως ἐκ πυρκαϊῶν*. Δέκα ἐννέα δηλονότι ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Βεροίας, μαρτυρούμεναι ὑπὸ τῶν πηγῶν καὶ μὴ ὑπάρχουσαι σήμερον, σπουδαιότερα τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἡ Μονὴ τοῦ Προδρόμου τοῦ Θεοδώρου Σαραντηνοῦ, περὶ τῆς ὁποίας τόσα μοναστηριακὰ ἔγγραφα ὁμιλοῦν. 4. *Ἄλλαι σωζόμεναι ἀξιόλογοι ἐκκλησίαι καὶ μοναὶ τῆς Βεροίας*. Πρόκειται, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, διὰ δέκα τρεῖς σημερινούς ναοὺς τῆς πόλεως, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν ἢ ἐπανειλημμένας ἐπισκευὰς βυζαντινῶν κτισμάτων ἢ νέα κτίσματα ἐπὶ τῶν ἑρειπίων βυζαντινῶν ναῶν καὶ μονῶν. 5. *Μοναὶ καὶ ἐκκλησίαι ἐκτὸς τῆς Βεροίας*. Ὄκτώ ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς περιοχῆς τῆς Βεροίας,

ἐκ τῶν ὁποίων σήμερον σφάζεται ναὸς ἢ ἐπιδιωρθωμένος εἰς μέγα μέρος ἢ ὡς νέον κτίσμα ἐπὶ παλαιῶν ἔρειπῶν ἢ μόνον εἰς ἔρειπα.

Ἡ τρίτη ὑποδιαίρεσις αὐτῆ τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ἔργου, περιγράφουσα τὰς μονὰς καὶ τοὺς ναοὺς, ἱκανοποιεῖ τὸ γενικώτερον αἶτημα περὶ μιᾶς ἐπισκοπῆσεως τῆς βυζαντινῆς τέχνης εἰς τὴν Βέροιαν καὶ τὴν περιοχὴν τῆς ἐν μέρει βεβαίως μόνον, διότι τὰ περὶ αὐτῶν διδόμενα στοιχεῖα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἱστορικά, χωρὶς κατ'ὧψεις, τοιχογραφίας καὶ κινητὰ ἀντικείμενα. Ἀπὸ ἱστορικῆς ὁμῶς ἀπόψεως ἀποτελεῖ πράγματι καλὸν ὁδηγὸν διὰ τὸν εἰδικὸν ἔρευνήτην, ὁ ὁποῖος θὰ ἤθελε νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν μελέτην τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Βεροίας, καὶ αὐτὸς ἦτο ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέως (βλ. σ. 144 εἰς τέλος).

Ἐν γένει ὁ Β' τόμος οὗτος τοῦ ἔργου εἶναι πολὺ καλῦτερος τοῦ πρώτου καὶ χρησιμώτερος εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἱστορία πόλεων εἴτε μεγαλυτέρων, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη (βλ. Ἀ λ ε ξ ἂ ν δ ρ ο υ Ν. Λ έ τ σ α, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης. Τόμ. I-II, Θεσσαλονίκη 1961-1963) εἴτε μικροτέρων, ὅπως ἡ Βέροια, ὡς εἶδος ἱστοριογραφίας, εἶναι χρησιμωτάτη εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν συγκεντρώνει διεσπαρμένον γενικῆς ἱστορίας καὶ δυσεὶρήτον τοπικῆς ἱστορίας ὕλικόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ δίδει τοπικὴν εἰκόνα τοῦ βίου τοῦ Ἑθνους εἰς ὀρισμένην ἐποχὴν. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἱστοριογραφίας, ὅταν δὲν δύναται νὰ παρουσιάσῃ ἔργα μνημειώδους χαρακτῆρος, ὅπως εἶναι π.χ. τὸ ἔργον τοῦ P. L e m e r l e Philippes et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Paris 1945, τοῦλάχιστον ἀποτελεῖ ὀρυχείον πληροφοριῶν διὰ τὴν τοπικὴν ἱστορίαν.

Ὁ συγρ. τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου ἐπέτυχε πολὺ περισσότερα τῆς τελευταίας περιπτώσεως. Μὲ τὴν γνωστὴν ἤδη δύναμιν τοῦ ἐργασίας εἰργάσθη ἐπὶ μακρὸν καὶ ἐπιπόνως, ὑπερενίκησεν ὅλας τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εἰς τὴν ἐπαρχίαν, συνέλεξε πλῆθος πληροφοριῶν, διεξῆλθε μεγάλην βιβλιογραφίαν καὶ παρουσίασεν ἔργον, τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ σημαντικώτερον μιᾶς ἀπλῆς συγκεντρώσεως ὕλικου. Τοῦτο, διότι ἐπεξεργάσθη κριτικῶς τὰς πηγὰς του, διήρесе καλῶς τὴν ὕλην του, ἔλαβεν ἰδίαν θέσιν ἔναντι τῶν γνώμῶν τῆς βιβλιογραφίας του καὶ οὕτω παρουσίασε ἀρκετὰ σαφῆ εἰκόνα τοῦ βυζαντινοῦ βίου τῆς Βεροίας. Εὐχόμεθα εἰς αὐτὸν μεγαλῦτεράν ἐπιτυχίαν εἰς τὸν Γ' τόμον τοῦ ἔργου.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Π α ὐ λ ο υ Τ σ ἂ μ η, 'Ιερή Γῆ, Α' Βραβεῖον διηγήματος Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἐκδοσις Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 6, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 390.

Ὁ Παῦλος Τσάμης ἐγεννήθη εἰς τὸ Πισοδέριον Φλωρίνης, εἰς τὸ ὅποιον διῆλθε τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, ἀποφοιτήσας ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Μοδέστειον σχολῆν, ἣ ὁποία ἐλειτούργει ἐπὶ τῶν παιδικῶν του ἐτῶν καὶ λειτουργεῖ εἰσέτι ὡς δημοτικὸν Σχολεῖον. Θὰ ἦτο ἴσως ἀδύνατον εἰς τὸν ἀναγνώστην τοῦ βιβλίου τούτου νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἂν δὲν ἐγνώριζε προηγουμένως τὸ πλαίσιον, εἰς τὸ ὅποιον ἐγεννήθη καὶ ἐγαλουχήθη ὁ συγγραφεὺς του.

Τὸ Πισοδέριον ὑπῆρξεν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐκ τῶν γνωστοτάτων χωρίων τῆς Μακεδονίας, ἐκτισμένον ἐπὶ ὕψους 1460 μ. καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἣ ὁποία συνδέει τὸ Μοναστήριον διὰ τῆς Φλωρίνης, μὲ τὴν Κορυτσάν καὶ τὴν Καστορίαν. Ὡς ἐκ τοῦ λόγου τούτου οἱ κάτοικοι του ἀνέπτυξαν ἐμπορικὴν δραστηριότητα, τὴν ὁποίαν μετέφερον καὶ εἰς ἄλλα μῆματα τῆς Μακεδονίας, τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἰμου καὶ πέραν ταύτης. Ἐκ τῆς δραστηριότητος ταύτης ἀπέκτισαν εὐμάρειαν, ἣ ὁποία κατεφαίνετο εἰς τὰς ἀρχοντικὰς οἰκίας καὶ